Εισαγωγή

Η Βυζαντινή σημειογραφία καθ' όλη τη μακραίωνη πορεία της έχει ως βασικό χαρακτηριστικό την ομοιογένεια, η οποία σε συνδυασμό με την μακροβιότητα, την καθιστά μοναδική σε σχέση με άλλες γραπτές μουσικές παραδόσεις. Ένα από τα κυριώτερα χαρακτηριστικά της Βυζαντινής σημειογραφίας θεωρείται ο συμβολισμός, νοούμενος ως μεταφορά της ακουστικής εμπειρίας σε γραπτό μουσικό κείμενο, επί τη βάσει ενός λεπτομερούς συστήματος μουσικής έκφρασης. Η βυζαντινή παρασημαντική, σε όλες τις εξελικτικές μορφές που έλαβε μέχρι σήμερα, δεν είναι παρά μια παραστατική συμβολική τέχνη, η οποία χρειάζεται αντίστοιχα και παραστατική ερμηνεία. Από τις πρώτες γραπτές πηγές του 10ου αι. ο συμβολικός χαρακτήρας της σημειογραφίας είναι χαρακτηριστικός, φαινόμενο το οποίο φαίνεται να κυριαρχεί από τον 12ο αι. και μετά με την ολοκλήρωσή της ως μεθόδου γραφής στην μέση πλήρη σημειογραφία και τον σχηματισμό των συνοπτικών - συμβολικών θέσεων, οι οποίες παρασημαίνουν την κίνηση και την ενέργεια των γραμμών. Η δυσκολία της συνοπτικότητος και άλλοι ιστορικοί παράγοντες οδήγησαν προοδευτικά από το τέλος του 17ου αι. κ. εξ. στις γνωστές προσπάθειες εξήγησης-ανάλυσης των συνοπτικών γραμμών και στην πλήρη καταγραφή του μέλους. Σ' αυτήν την εξελικτική και μεταβατική περίοδο η βασική σκέψη φαίνεται πως ήταν η προσπάθεια αναλυτικώτερης καταγραφής των μουσικών μορφωμάτων, με σκοπό τη διάσωση αφ' ενός της τέχνης αφ' ετέρου της ίδιας της συμβολικής γραφής. Έτσι, από το τέλος του 17ου αιώνος, αλλά κυρίως κατά τον 18ο, παρατηρείται μια βαθμιαία εξαφάνιση ή τουλάχιστον λιγότερο συχνή χρήση κάποιων μεγάλων αφώνων σημαδιών, τα οποία αντικαθίστανται είτε από περισσότερες θέσεις είτε από φωνητικά σημάδια[1]. Κατά τη διάρκεια αυτής ακριβώς της μεταβατικής περιόδου ο Μελέτιος Σιναΐτης ο Κρης καταγράφει το έργο του.

Βιογραφικά στοιχεία του Μελετίου Σιναΐτου

Ο Μελέτιος Σιναΐτης σύμφωνα με μαρτυρίες χειρογράφων βρισκόταν στη Μονή Σινά ήδη πριν το 1741, έτος κατά το οποίο ο λόγιος Αρχιεπίσκοπος Σιναίου Νικηφόρος Μαρθάλης του δωρίζει με αυτόγραφο σημείωμά του τον κώδικα Σινά 1464[2]. Η σχέση του Μελετίου με τον Νικηφόρο,

[1] Τα περί της τρίτης περιόδου της μελοποίας και σημειογραφίας και της Εξηγήσεως βλ. στο Γρ. Στάθης, *Οι Αναγραμματισμοί και τα Μαθήματα της Βυζαντινής μελοποιίας*, Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, Μελέται 3, Αθήναι 1979, 47-59, ιδιαιτέρως δε 53-54. Πρβλ. του ιδίου, *Η Εξήγησις της Παλαιάς Βυζαντινής σημειογραφίας*, Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, Μελέται 2, Αθήναι 1989. Οι περισσότερες εκ των μελετών του καθηγητού Γρ. Στάθη επικεντρώθηκαν στο θέμα της εξήγησης της σημειογραφίας. Βλ. επίσης, "Η εξήγησις της ψαλτικής τέχνης", *Θεολογία* ΝΗ΄ (1987), 337-371 καθώς και τον προσφάτως εκδοθέντα Κατάλογο *Τα Πρωτόγραφα της εξηγήσεως εις την Νέαν Μέθοδον σημειογραφίας,* Α΄ Τόμος, *Προλεγόμενα* και Β΄ Τόμος, *Κατάλογος*, Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, Αθήνα 2016.

[2] Σινά 1464, Στιχηράριο Μηνολογίου-Τριωδίου-Πεντηκοσταρίου του έτους 1323, χειρόγραφο του Ιωάννου Ξένου. Το σημείωμα του Νικηφόρου Μαρθάλη στο φ. 162v έχει ως εξής: "+το παρόν στιχηράριον ὡς κτῆμα ἡμέτερον, ἐδωρησάμην / τῷ ὁσιωτάτῳ ἐν μοναχοὶς κυρίῳ μελετίῳ κρητικῷ και σιναΐτη / καὶ οὐδεὶς ἐνοχλήσει αὐτὸν ἐν βάρει ἀλύτου ἀφορισμοῦ / ὁ Σιναίου Νικηφόρος ᾳψμαῳ". Ακολούθως σημειώνει: "δέν τὸ ἠθέλησε, ὡς / λοιπὸν ἄς εἶναι τοῦ / ἁγίου μοναστηρίου / ὁ Σιναίου Νικηφόρος". Η άρνηση του Μελετίου να δεχθεί τον κώδικα θα μπορούσε να οφείλεται ακριβώς στην εξέλιξη του σημειογραφικού συστήματος και στην εξ αυτής προκύπτουσα δυσκολία να τον διαβάσει.

αρχιεπίσκοπο της Μονής Σινά ήδη από το 1729, φαίνεται ότι ήταν πολύ στενή, καθώς ο Νικηφόρος μερικά χρόνια αργότερα, και συγκεκριμένα το 1745, λίγο πριν το θάνατό του, του δωρίζει δύο ακόμα μουσικούς κώδικες, τους σιναϊτικούς 1466 και 1581 με ανάλογα σημειώματα: "Τὸν παρόντα τῆς παπαδικῆς τόμον, ὡς ἐξ ἰδίων ἀναλωμάτων γεγονότα, δωρού/μεθα τοῦτον, τῷ κατὰ πνεῦμα ἀγαπητῷ μας ὑιῷ μελετίῳ μοναχῷ τῷ κρητικῷ / καὶ ἡμετέρῳ ὑπηρέτη, πρὸς εὐχαρίστησιν τῆς εἰς ἡμᾶς ὁλοψύχου καὶ εὐαρέστου αὐτοῦ / δουλεύσεως καὶ ὑπηρετήσεως, διορίζοντες αὐτὸν ἔχειν τοῦτον ἐφ' ὅρους ζω/ῆς αὐτοῦ, ἐπιμελεῖσθαι τε καὶ προκόπτειν ἐν τοῖς μουσικοῖς […]»[3]. Δεν μπορεί επίσης να αποκλεισθεί ενδεχόμενη σχέση μαθητείας μεταξύ τους, καθώς ο αρχιεπίσκοπος Νικηφόρος ήταν μουσικός και γραφέας κωδίκων και είχε μαθητεύσει στον Παναγιώτη Χαλάτζογλου, όπως αναφέρει ο ίδιος στον αυτόγραφο κώδικά του Σινά 1518[4]. Εκτός από την αναφερομένη στα κτητορικά-αφιερωτικά σημειώματα πνευματική σχέση μεταξύ του Μελετίου του Κρητός και του μουσικωτάτου ιεράρχη Νικηφόρου, ενδεχομένως η σχέση μεταξύ τους ανάγεται σε παλαιότερη εποχή και σχετίζεται με την κοινή κρητική τους καταγωγή. Ένα ακόμα σημείωμα στον σιναϊτικό κώδικα 1297 μας ενημερώνει ότι το έτος 1778 Δικαίος της Μονής ήταν κάποιος Μελέτιος, ο οποίος ίσως θα μπορούσε να ταυτισθεί με τον εν λόγω Μελέτιο Σιναΐτη[5]. Όπως συμπεραίνεται από τα ανωτέρω, ο Μελέτιος εγκαταβιώνει στο Σινά ήδη από το δεύτερο περίπου τέταρτο του 18ου αιώνος και ενδεχομένως έως και τα τέλη του και καταγράφει τις συνθέσεις του κατά πάσα πιθανότητα μετά το 1750. Βάσει αυτού φαίνεται φυσικό να χρησιμοποιεί την Εξηγητική σημειογραφία της εποχής του και όχι την Μέση Πλήρη. Η επιλεγείσα για την συγκεκριμένη μελέτη σύνθεση του Μελετίου, το Πασαπνοάριο του Ευαγγελίου του Όρθρου, έχει ανθολογηθεί σε πολλούς χειρόγραφους κώδικες σε Εξηγητική σημειογραφία, όπως ακριβώς εμφανίζεται και στο χειρόγραφο 75/224 της Βιβλιοθήκης Κ. Ψάχου[6], αυτόγραφο του Πέτρου Βυζαντίου του έτους 1795, το οποίο χρησιμοποιηθήκε γι' αυτή την μελέτη.

Λίγο αργότερα, ωστόσο, και πριν την οριστική μεταρρύθμιση της μουσικής γραφής και την επιβολή της λεγομένης Νέας Μεθόδου, ο Γρηγόριος πρωτοψάλτης μας κληροδότησε μια μορφή της σύνθεσης καταγεγραμμένη σε πολλά σημεία πολύ πιο αναλυτικά από την προηγούμενη, με επιπλέον δηλαδή κατά περίπτωση εξηγήσεις με περισσότερα φωνητικά σημάδια, η οποία βρίσκεται εξαιρετικά κοντά στη Νέα Μέθοδο. Το Πασαπνοάριου του Μελετίου Σιναΐτου εξηγήθηκε εκ νέου στη Νέα Μέθοδο από τον Γρηγόριο πρωτοψάλτη, ο οποίος και το συμπεριέλαβε στην Ανθολογία του Όρθρου, η οποία φυλάσσεται στον Φάκελο Δ΄ του Αρχείου του. Η σύγκριση των τριών αυτών μορφών μας παρέχει την ευκαιρία να μελετήσουμε την σταδιακή-εξελικτική μετάβαση από την Εξηγητική μορφή της σημειογραφίας στη Νέα Μέθοδο αλλά και της σχέση της τελευταίας με την Εξηγητική. Η μορφή που μας παραδίδει ο Γρηγόριος πριν τη Νέα Μέθοδο μπορεί να λειτουργήσει ως ασφαλής οδηγός από αυτήν προς τις πρωιμότερες μορφές της σημειογραφίας, κυρίως δε προς αυτήν της Εξηγητικής και μέσω αυτής στη Μέση Πλήρη. Αλλά και αντιστρόφως, η Νέα Μέθοδος ως το τελευταίο εξελικτικό στάδιο της σημειογραφικής ανάλυσης καθίσταται μ' αυτόν τον τρόπο κάτοπτρο της συνοπτικής στενογραφικής σημειογραφίας μέσω των προηγουμένων μεταβατικών μορφών.

---

[3] Βλ. Δ. Κ. Μπαλαγεώργος - Φ. Ν. Κρητικού, *Τα χειρόγραφα Βυζαντινής Μουσικής. Σινά* Β΄-Γ΄, Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, υπό έκδοση.

[4] Βλ. Σινά 1518 φ. 124r: Τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου κυρίου Παναγιώτου [Χαλάτζογλου]· [ἦχος] βαρὺς *Τεριρερερερερε*. Μπαλαγεώργος-Κρητικού, Σινά Β΄, υπό έκδοση.

[5] Βλ. Σινά 1297 φ. 2r: "Νῦν δὲ κατὰ τὸ αψοη΄ ἔτος δωρεῖται αὖθις τῷ ἐν τῷ ἁγίῳ / μοναστηρίῳ διατρίβοντι ἁγίῳ Δικαίῳ κὺρ Μελετίῳ ἔ/χειν αὐτὴν εἰς χρῆσιν αὐτοῦ ἐν ὅσῳ ζῇ, μετὰ δὲ τὴν ἀποβίωσίν του νὰ μένῃ τῷ ἁγίῳ ὄρους Σινᾶ". Μπαλαγεώργος – Κρητικού, *Σινά* Α΄, 395.

[6] Βλ. Βιβλιοθήκη Κ. Α. Ψάχου, Συλλογή Κ. Α. Ψάχου 75/224 φφ. 97r-98v.

Το Πασαπνοάριο του Όρθρου του Μελετίου σε ήχο πλ. α΄ έχει ένα κράτημα και ακόλουθη επανάληψη του στίχου *Πάσα πνοή αινετάτω τον Κύριον*. Για τις ανάγκες της σύγκρισης χωρίστηκε σε φράσεις, ακολουθώντας κυρίως τις μαρτυρίες της πρώτης καταγραφής, συγκεκριμένα από τον κώδικα της Βιβλιοθήκης Ψάχου 75/224. Τον ίδιο χωρισμό ακολούθησαν και οι άλλες μορφές από τα χειρόγραφα Φάκελος 1/τετράδιο 8 και Φάκελος Δ΄ του Αρχείου του Γρηγορίου πρωτοψάλτου[7]. Να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η σύνθεση εξηγημένη στη Νέα Μέθοδο είναι ατελής. Η ακόλουθη παρουσίαση των φράσεων εστιάζει ακριβώς στις σημαντικές αλλαγές, οι οποίες τεκμαίρονται από την συγκριτική αντιπαράθεση των τριών σημειογραφικών μορφών[8].

1. *Πᾶσα* ήχος πλ. α΄: Στην εισαγωγική λέξη-φράση *Πᾶσα* είναι προφανές ότι στο χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Ψάχου 75/224 καταγράφεται σε πρώιμη εξήγηση η θέση της παρακλητικής, δεδομένου ότι ο Μελέτιος Σιναΐτης γράφει σε εξηγητική σημειογραφία. Ο Γρηγόριος στην πρώτη εξήγησή του λίγο πριν τη Νέα Μέθοδο αναλύει επιπλέον το κρατημοϋπόρροο, ενώ στη Νέα Μέθοδο η γραμμή παραμένει ακριβώς ίδια με αντικατάσταση του κρατήματος από την διπλή και της υπορροής από δύο αποστρόφους.
2. *πνοὴ* ήχος πλ. α΄: Στην πρώτη εξήγηση ο Γρηγόριος αντικαθιστά το κόκκινο αντικένωμα με τρομικό ενώ το ήδη καταγεγραμμένο τρομικό γίνεται εξστρεπτό. Η ίδια ακριβώς εξήγηση εφαρμόζεται και στη συνέχεια της φράσης στην δεύτερη παράθεση του κόκκινου αντικενώματος στην ίδια βαθμίδα. Στη Νέα Μέθοδο παραμένει η γραμμή της προηγούμενης εξήγησης χωρίς όμως τη χρήση του τρομικού, του εξστρεπτού και του παρακαλέσματος και με αντικατάσταση κάποιων φωνητικών σημαδιών. Η θέση του τρομικού παρακαλέσματος μένει αυτούσια στις δύο πρώτες μορφές ενώ εξηγείται στην Νέα Μέθοδο με χρήση περισσοτέρων φωνητικών σημαδιών.
3. *πᾶσα πνοὴ* ήχος γ΄: Στην τρίτη φράση, η λέξη *πᾶσα* μένει αυτούσια στις πρώτες μορφές - εξηγητική και εξηγητική προ της Νέας Μεθόδου- με τις ακόλουθες, λίγες διαφοροποιήσεις: το εισαγωγικό κράτημα αντικαθίσταται από το λύγισμα καθώς και η διπλή στις δύο αποστρόφους της κατάληξης αναλύεται περισσότερο. Στη Νέα Μέθοδο τα κρατήματα και των δύο προηγουμένων μορφών, τα οποία είχαν παραμείνει, αντικαθίστανται από διπλές, οι υπορροές από δύο αποστρόφους και προφανώς καταργείται το τρομικό-εκστρεπτό. Η καταληκτική θέση λυγίσματος στη λέξη *πνοὴ* στο χειρόγραφο Βιβλιοθήκης Ψάχου 75/224 εξηγείται από τον Γρηγόριο στην επόμενη μορφή με μια εκτενή φράση, η οποία παραμένει σχεδόν αυτούσια στη Νέα Μέθοδο.
4. *αἰνεσάτω τὸν Κύριον* ήχος πλ. α΄ εναλλαγή σε βαρύ και κατάληξη σε πλ. α΄ *αἰνεσα- αἰνεσάτω τὸν Κύριον*: Η φράση μπορεί να χωρισθεί σε δύο μέρη: α. *αἰνεσα-*: Η εισαγωγική θέση με ίσον και δύο αναβάσεις με διπλή της πρώτης καταγραφής αναλύεται στην πρώτη εξήγηση με τρομικό. Το ακόλουθο παρακάλεσμα παραμένει και αντικαθίσταται η θέση κυλίσματος από αντικένωμα με διπλή και ψηφιστόν. Η υπόλοιπη γραμμή παραμένει ίδια. Η εξήγηση μένει όμοια στην Νέα Μέθοδο χωρίς καταγραφή των υποστάσεων που έχουν καταργηθεί. β. *αἰνεσάτω τὸν Κύριον*: Η αρχή της φράσης (*αἰνεσάτω*) σχεδόν όμοια στις δύο πρώτες μορφές, με κάποιες επιπλέον αναλύσεις στην δεύτερη. Στην φράση *τον Κύριον* αρχικά χρησιμοποιείται πίασμα με παρακάλεσμα και καταληκτική θέση λυγίσματος. Ο Γρηγόριος εξηγεί τις δύο θέσεις της φράσης *τὸν Κύριον* με μια εκτενή φράση στην οποία συμπεριλαμβάνονται, αντικαθιστώντας τα προαναφερθέντα, επαναλαμβανόμενο ψηφιστό και τρομικό. Στη Νέα Μέθοδο η γραμμή είναι απολύτως όμοια με

[7] Βλ. Βιβλιοθήκη Κ. Α. Ψάχου, Αρχείο Γρηγορίου πρωτοψάλτου Φάκελος 1 / τετράδιο 8 σσ. 1-3 και Φάκελος Δ΄ φφ. 150v-152v, αντιστοίχως.
[8] Τα φωτογραφικά δείγματα παρατίθενται στο τέλος, ως εξής: προηγείται πάντα η σύνθεση στην αρχική της μορφή από το χειρόγραφο της Βιβλιοθήκης Κ. Α. Ψάχου 75/224 φφ. 97r-98v (αυτόγραφο Πέτρου Βυζαντίου του έτους 1795). Ακολουθεί το χειρόγραφο του Αρχείο Γρηγορίου πρωτοψάλτου, Φάκελος 1 / τετράδιο 8 σσ. 1-3 και τελευταίο παρατίθεται το χειρόγραφο Φάκελος Δ΄ φφ. 150v-152v, επίσης εκ του Αρχείου Γρηγορίου πρωτοψάλτου.

αυτήν της πρώτης εξήγησης του Γρηγορίου με συμπληρωματική αντικάτασταση των δύο αποστρόφων και χωρίς το τρομικό.
5. *αἰνεῖτε αὐτὸν* ήχος πλ. α΄: Στην φράση *αἰνεῖτε αὐτὸν* η θέση λυγίσματος διατηρείται στην πρώτη εξήγηση του Γρηγορίου ενώ η θέση του ψηφιστού αναλύεται με επάλληλες διαδοχικές καταβάσεις. Στη συνέχεια η γραμμή γίνεται πιο αναλυτική. Στη Νέα Μέθοδο αντικαθίσταται και το κρατημοϋπόρροο από διαδοχικές καταβάσεις. Στην πρώτη καταγραφή η κατάληξη δημιουργείται με θέση κυλίσματος, παρακλητικής και λυγίσματος, η οποία στην πρώτη εξήγηση παρουσιάζεται ως μια εκτενής φράση σχηματιζόμενη από έτερον παρακάλεσμα, λύγισμα και τρομικό-εκστρεπτό. Στη Νέα Μέθοδο η εξήγηση είναι όμοια, με μεγαλύτερη ωστόσο ανάλυση και χωρίς τις υποστάσεις.
6. *ἥλιος* ήχος πλ. α΄: το εισαγωγικό κράτημα αντικαθίσταται από λύγισμα. Εφεξής, παραμένει η θέση του αργοσυνθέτου στη δεύτερη εξήγηση, ενώ η υπερβατή τρίφωνη κατάβαση με κόκκινη βαρεία και τρεις διαδοχικές αναβάσεις αντικαταστάθηκαν με ξηρόν κλάσμα και λύγισμα. Όσον αφορά στην υπόλοιπη γραμμή γίνονται μόνο απλές αναλύσεις των φωνητικών σημαδιών με σκοπό την αύξηση του χρόνου. Στη Νέα Μέθοδο δεν αναλύεται περισσότερο ούτε το αργοσύνθετο ούτε το ξηρόν κλάσμα, απλώς δεν καταγράφονται.
7. *καὶ σελήνη* εισάγεται σε γ΄ ήχο αλλά εκτυλίσσεται και καταλήγει σε α΄ ήχο: Αρχικά η γραμμή φαίνεται όμοια στην πρώτη καταγραφή και στην πρώτη εξήγηση, στην οποία όμως αναλύεται το κράτημα και το τρομικό με φωνητικά σημάδια. Τέλος, η καταληκτική θέση του λυγίσματος της πρώτης καταγραφής εξηγείται με μια εκτενή φράση. Στη Νέα Μέθοδο ακολουθείται η ίδια γραμμή της προηγούμενης εξήγησης με κάποιες αντικαταστάσεις φωνητικών σημαδιών.
8. *αἰνεῖτε*: ήχος α΄ : Στην πρώτη εξήγηση του Γρηγορίου αναλύεται μόνο η θέση του κυλίσματος με λύγισμα, ψηφιστόν και αντικένωμα, ενώ η υπόλοιπη φράση παραμένει όμοια. Στη Νέα Μέθοδο εξηγούνται και το κρατημοϋπόρροο με έτερον παρακάλεσμα -σε συναπτή παράθεση- και οι ακόλουθες θέσεις της παρακλητικής και του λυγίσματος στην κατάληξη.
9. *πάντα* ήχος πλ. α΄: Ο Γρηγόριος αναλύει το κρατημοϋπόρροο με έτερον παρακάλεσμα με λύγισμα και τη θέση τρομικού και παρακαλέσματος με φράσεις σχηματιζόμενες από φωνητικά σημάδια. Στη Νέα Μέθοδο εξηγείται επιπλέον το κρατημοϋπόρροο, ενώ η υπόλοιπη φράση παραμένει όμοια με αντικατάσταση κάποιων σημαδοφώνων.
10. *πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς* ήχος πλ. α΄ με παρεμβαλλόμενος νενανω: Εξηγείται αρχικά η εισαγωγική θέση του ψηφιστού με τρομικό-εκστρεπτό, φράση η οποία μένει όμοια στη Νέα Μέθοδο -με εξαίρεση κάποιων αλλαγών στα φωνητικά σημάδια- χωρίς το τρομικό-εκστρεπτό. Επίσης, ήδη από την πρώτη εξήγηση αναλύεται η θέση του τρομικού παρακαλέσματος. Στη Νέα Μέθοδο η υπόλοιπη γραμμή είναι όμοια εκτός από την επανάληψη της φθοράς του νενανω και την λύση της με φθορά του α΄ ήχου στον καταληκτικό φθόγγο. Το υπόλοιπο τμήμα στη Νέα Μέθοδο (μετά την πρώτη φθορά νενανω) είναι όμοιο με κάποιες επιπλέον αναλύσεις. Η φθορά νενανω ωστόσο λύνεται στον πρώτο φθόγγο της επομένης φράσης.
11. *πᾶσα πνοὴ* εισάγεται σε βαρύ και καταλήγει σε πλ. α΄ ήχο: Στην πρώτη εξήγηση αναλύεται η θέση της παρακλητικής-τρομικού και σχεδόν πλήρως η καταληκτική θέση του λυγίσματος. Η εξήγηση στη Νέα Μέθοδο είναι αναλυτικώτερη από την πρώτη εξήγηση του Γρηγορίου καταλήγει ωστόσο σε f (Γα) και όχι σε d (Πα) όπως οι προηγούμενες μορφές, προετοιμάζοντας την επόμενη φράση.
12. *αἰνεσάτω τὸν Κύριον* ήχος πλ. α΄ : Στην πρώτη εξήγηση αναλύεται η διπλή στη συλλαβή *αι-* με τρομικό. Στη συνέχεια παραμένει η ίδια γραμμή με τρομικό-εκστρεπτό, ενώ η επόμενη θέση η οποία εξηγείται είναι το κράτημα στην τρίφωνη ανάβαση. Το υπόλοιπο της φράσης καταγράφεται με περισσότερα φωνητικά σημάδια, ενώ η καταληκτική θέση του κυλίσματος μένει αυτούσια στην πρώτη εξήγηση. Στη Νέα Μέθοδο παραμένει η πρώτη εξήγηση χωρίς τα σημάδια τρομικό-εκστρεπτό, κόκκινες βαρείες και λύγισμα· ενώ το κύλισμα στην κατάληξη εξηγείται με μια εκτενή φράση.
13. Όσον αφορά στο παρεμβαλλόμενο κράτημα δεν παρατηρείται καμμία ουσιαστική διαφορά μεταξύ των τριών μορφών εκτός από την εξαφάνιση των σημαδιών τα οποία καταργούνται στη

Νέα Μέθοδο -κυρίως βαρείες και λυγίσματα- και κάποιες πολύ περιορισμένες αναλύσεις στα φωνητικά σημάδια. Ως παράδειγμα χρησιμοποιήθηκε η πρώτη φράση του κρατήματος.
14. *πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον* (επανάληψη) σε ήχο πλ. α΄: Ο Γρηγόριος εξηγεί την εισαγωγική θέση του ψηφιστού με τρομικό-εκστρεπτό, όπως ακριβώς και στην φράση *πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς* καθώς πρόκειται για την ίδια θέση στον ίδιο ήχο και στην ίδια βαθμίδα. Η ακόλουθη φράση *πνοὴ αἰνεσά-* παραμένει όμοια. Εξηγεί επίσης τη λέξη *πνοή*, κυρίως, με επιπλέον ανάλυση των φωνητικών σημαδιών, τη θέση τρομικού-παρακλητικής στην συλλαβή *-σα*, αφήνει τις ακόλουθες θέσεις κυλίσματος, ψηφιστού και κυλίσματος και εξηγεί μόνο την καταληκτική θέση του ετέρου παρακαλέσματος.

Συμπεράσματα

Στην πρώτη εξήγηση του Γρηγορίου πρωτοψάλτου αναλύονται οι περισσότερες από τις προϋπάρχουσες στην προγενέστερη μορφή θέσεις. Συγκεκριμένα, παρατηρούνται συνολικά οι εξής αλλαγές: Εξηγείται το λύγισμα και το κύλισμα ως καταληκτικές θέσεις με μια εκτενέστερη φράση που δημιουργείται από φωνητικά σημάδια[9]. Κατά τον ίδιο τρόπο εξηγείται η θέση της παρακλητικής[10], η οποία σε άλλη ανάλογη περίπτωση παραμένει αυτούσια[11]. Εξηγούνται θέσεις ψηφιστού καταβάσματος με ανάλυση σε διαδοχικές καταβάσεις ή στην περίπτωση που το ψηφιστό κατάβασμα είναι εισαγωγική θέση αντικαθίσταται από θέση τρομικού-εκστρεπτού[12]. Εξηγείται το τρομικό παρακάλεσμα το οποίο, ωστόσο, σε άλλη περίπτωση παραμένει αυτούσιο[13] καθώς και το τρομικό σε συνδυασμό με την παρακλητική[14]. Στο ίδιο πλαίσιο εξηγείται το κρατημοϋπόρροο, το οποίο σε πολλές άλλες περιπτώσεις παραμένει[15], το κράτημα αντικαθίσταται από τη διπλή, η οποία σε άλλη περίπτωση αντικαθίσταται από θέση τρομικού[16] ενώ το κράτημα και η διπλή αναλύονται με περισσότερα φωνητικά σημάδια[17]. Θέσεις όπως τρομικό-εκστρεπτό (είτε ως προϋπάρχουσες στην προηγούμενη μορφή είτε σε αντικατάσταση άλλων που εξαφανίζονται) και τρομικό παρακάλεσμα ή παρακάλεσμα ή παρακλητική (εντός της γραμμής, όχι ως εισαγωγική θέση) παραμένουν. Όμοιο παραμένει το λύγισμα (εντός του μέλους) και σπανιότερα ως κατάληξη.

Η επόμενη εξήγηση του Γρηγορίου στη Νέα Μέθοδο δίνει την εντύπωση ότι γίνεται επί τη βάσει της προηγουμένης, λόγω της ομοιότητος που τις χαρακτηρίζει. Εμφανίζονται αντίστοιχα κάποιες αλλαγές και διαφοροποιήσεις, οι οποίες κυρίως οφείλονται στην εξαφάνιση των υποστάσεων και κάποιων φωνητικών σημαδιών. Αναλυτικώτερα, στην τελική εξήγηση στη Νέα Μέθοδο εξαφανίζονται οι υποστάσεις τρομικό-εκστρεπτό, λύγισμα, ξηρόν κλάσμα, κόκκινη βαρεία, χωρίς να επηρρεάζονται τα φωνητικά σημάδια της φράσης και εξηγείται το κρατημοϋπόρροο. Αναλύονται με περισσότερα φωνητικά σημάδια θέσεις που έχουν παραμείνει στην πρώτη εξήγηση, όπως το τρομικό παρακάλεσμα, το έτερον παρακάλεσμα, η παρακλητική, το κύλισμα στην κατάληξη. Επίσης, καθώς καταργούνται κάποια από τα φωνητικά, π. χ. η οξεία, αντικαθίστανται κατά περίπτωση με κεντήματα ή ολίγον, ενώ, παράλληλα, γίνονται κάποιες επιπλέον αναλύσεις όπως π.χ. πεταστή με ίσον και κλάσμα-απόστροφος αντικαθίσταται αντίστοιχα από ίσον με αντικένωμα και απλή και απόστροφο με γοργό. Τέλος, το κράτημα και στις τρεις

[9] Βλ. τις φράσεις 3, 4 και 5.
[10] Βλ. την φράση 5.
[11] Βλ. την φράση 8.
[12] Βλ. τις φράσεις 10 και 14.
[13] Βλ. τις φράσεις 10 και 2.
[14] Βλ. την φράση 14.
[15] Βλ. την φράση 1.
[16] Βλ. την φράση 12.
[17] Βλ. την φράση 12.

μορφές εμφανίζει μεγάλη ομοιομορφία, με ελάχιστες αναλύσεις φωνητικών σημαδιών και αντικαταστάσεις.

Στην εξηγητική σημειογραφία, στην πρώτη καταγραφή αυτής της σύνθεσης, τα άφωνα σημάδια της συνοπτικής σημειογραφίας και όσα αυτά υπαγορεύουν αναλύονται με τη βοήθεια περισσοτέρων θέσεων, όπως ακριβώς φαίνεται στην πρώτη λέξη *Πᾶσα* στην οποία είναι προφανές ότι χρησιμοποιείται η θέση της παρακλητικής εξηγημένη[18]. Λίγο αργότερα, στην πρώτη εξήγηση από τον Γρηγόριο πρωτοψάλτη, οι περισσότερες θέσεις ξεδιπλώνουν και αυτές το υποκρυπτόμενο στα λιγοστά σημάδια τους μέλισμα με τη βοήθεια κυρίως φωνητικών σημαδιών και, κατά περίπτωση, κάποιων αφώνων τα οποία όμως δεν δημιουργούν πια θέσεις αλλά χρησιμοποιούνται ως σημάδια "παροδικῆς ποιότητος"[19]. Εξαφανίζονται και αυτά με τη σειρά τους στη Νέα Μέθοδο εφ' όσον χάνουν την αξία τους στην τελική καταγραφή και το μέλος σημειώνεται πλήρως μόνο με φωνητικά σημάδια.

Οι περιπτώσεις συνθέσεων καταγεγραμμένων σε ποικίλες εξηγητικές μορφές, από την Μέση Πλήρη έως την Νέα Μέθοδο, παρέχουν την δυνατότητα μελέτης της εξέλιξης της Βυζαντινής σημειογραφίας από την συνοπτική καταγραφή του μέλους στην πλήρως αναλυτική. Συγκεκριμένα, οι συνθέσεις που παραδίδονται στην ενδιάμεση μορφή λίγο πριν την Νέα Μέθοδο, όπως αυτή του Μελετίου Σιναΐτου, καθίστανται εξαιρετικά χρήσιμες για την κατανόηση της σταδιακής μετάβασης προς την πλήρη καταγραφή του μέλους των θέσεων. Δεδομένης της εξελικτικής μετάβασης από την στενογραφική γραφή στην ανάλυση αποτελούν πραγματική προσφορά των εξηγητών, δάσκαλο και ασφαλή οδηγό του μελετητή της Βυζαντινής Παρασημαντικής[20].

---

[18] Βλ. Βιβλιοθήκης Ψάχου 75/224 φ. 97r την λέξη *Πᾶσα*.

[19] Βλ. Γ. Βιολάκης, *Μελέτη συγκριτική της νυν εν χρήσει μουσικής γραφής προς την του Πέτρου του Πελοποννησίου και προς την αρχαιοτέραν γραφήν*, Κατερίνη 1991, 34-35: "[…] ὀλίγιστα σημαδόφωνα μεταχειρίζεται [ὁ Πέτρος Πελοποννήσιος], οἷον τό Πίασμα, τό Λύγισμα, τό Τρομικόν, τό Ἐκστρεπτόν, τό Ἀντικενωκύλισμα, τήν Παρακλητικήν καί τό Ἀπόδομα. Ἀλλά καί ταῦτα ἐν σημασίᾳ μᾶλλον ποιότητος παροδικῆς, οὐχί δέ πρός ἐπέκτασιν μέλους, ὡς δηλαδή ταῦτα προωρίσθησαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γραφῇ. Ὅταν δέ ἐν ταῖς τελικαῖς γραμμαῖς τοῦ χρωματικοῦ συντόμου μέλους ζητῆται νά σχηματίσῃ τήν μακράν γραμμήν τοῦ Θεματισμοῦ ἤ καί της Παρακλητικῆς ἐν τῷ διατονικῷ γένει, σημειοῖ ταύτας ὡς ἔχουσιν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γραφῇ".

[20] Γ. Βιολάκης, *Μελέτη συγκριτική*, 36-37: "Ὅπως ὅμως καί ἄν ἔχωσι ταῦτα, ἡ γραφή αὕτη δι᾽ ἡμᾶς ἐστί θησαυρός ἀνεκτίμητος· καθότι οὔσης ἀναλελυμένης, διά τῆς μελέτης αὐτῆς δυνάμεθα, δυνάμει τῆς παρ᾽ ἡμῖν γραφῆς, ἥτις ἐστίν ἀπόρροια ἐκείνης, νά συμβιβάζωμεν τάς φαινομενικάς ἡμῖν αὐτῆς ἀτελείας. Καί ὀφείλομεν νά εὐγνωμονῶμεν πρός τόν ἐφευρέτην αὐτῆς, διότι διά ταύτης πιστοποιούμεθα ἀνενδοιάστως περί τῆς πιστῆς καί ἀκριβοῦς μεταφορᾶς τῶν ἀρχαίων μαθημάτων ἀπό τῆς ἀρχαίας γραφῆς πρός ταύτην· καί ἐξ ἀμφοτέρων πρός τήν ἡμετέραν. Καθότι, ὡς παρατηροῦμεν, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γραφῇ ἡ εἰκών τῆς γραφῆς μιᾶς τινός γραμμῆς, ἐπαναλαμβανομένης τῆς αὐτῆς ἐν τινι μαθήμασι, παρίσταται ἀναλλοίωτος καί ἡ αὐτή, δηλοῦσα ἐν ταῖς διαφόροις αὐτῆς ἐπαναλήψεσι τήν ταὐτότητα τοῦ μέλους".